

DOCUMENTS

«La Prote», vida quotidiana i històries de vida *«La Prote», daily life and life stories*

Benet Gordaliza Cornellà

bgordaliza@santboi.uned.es

Universidad Nacional de Educación a Distancia, Espanya

Carlos Sánchez-Valverde Visus

carlos_sanchez-valverde@ub.edu

Universitat de Barcelona, Espanya

Data de recepció de l'original: desembre de 2015

Data d'acceptació: juny de 2016

RESUM

Amb aquesta col·laboració, volem posar en valor la vida quotidiana que feien els nens i nenes acollits en aquest centre i el seu testimoni, des de la paraula i les històries de vida d'alguns ells, d'entre els milers que van viure al Grup Benèfic Wad Ras part de les seves infàncies. S'hi recullen també, de manera col·lateral i com a reforç documental, testimonis de la història gràfica i alguns recursos audiovisuals que consten sobre el centre en diferents arxius i en l'hemeroteca de les publicacions de l'època.

PARAULES CLAU: infància, protecció, Junta de Protecció a la Infància, educació social, història oral, Grup Benèfic Wad Ras.

ABSTRACT

With this collaboration, we highlight the daily life led by the boys and girls placed in this centre and their testimony, based on the words and life stories of some of them, out of the thousands that lived there in the Wad Ras Charity Group [*Grup Benèfic Wad Ras*] part of their childhoods. We also include, incidentally and by way of documentary support, testimonies of the graphic history and some audio-visual resources to be found regarding the centre in different archives and in the newspaper and periodicals library of the publications of the time.

Key words: childhood, protection, Childhood Protection Board, social education, oral history, Wad Ras Charity Group.

RESUMEN

Con esta colaboración, queremos poner en valor la vida cotidiana de los niños y niñas acogidos en este centro y su testimonio, desde la palabra y las historias de vida de algunas de ellas y ellos, de entre los miles de los que vivieron en el Grupo Benéfico Wad Ras parte de sus infancias. Se recogen también, de manera colateral y como refuerzo documental, testimonios de la historia gráfica y algunos recursos audiovisuales que sobre el centro constan en diferentes archivos y en la hemeroteca de las publicaciones de la época.

PALABRAS CLAVE: infancia, protección, Junta de Protección a la Infancia, educación social, historia oral, Grupo Benéfico Wad Ras.

I. LES HISTÒRIES DE VIDA EN LA RECONSTRUCCIÓ DE LA MEMÒRIA DE L'EDUCACIÓ SOCIAL¹

Les històries de vida darrerament ocupen un lloc central en els processos de recerca i recuperació de la memòria històrica. Com ens recorden Conrad

¹ Aquesta aportació de fonts i testimonis documentals per resseguir la història i la vida institucional d'aquest centre s'ha de complementar amb el que es recull en la col·laboració dels mateixos autors, dins d'aquesta mateixa publicació, a la secció Assajos i Estudis: GORDALIZA, Benet; SÁNCHEZ-VALVERDE, Carlos. «El Grup Benèfic Wad Ras: semblança en el centenari de la creació de "la Prote"», que hi fa una altra mirada, a partir de la revisió del seu recorregut institucional. Per als autors resulta difícil entendre les institucions sense poder copsar al mateix temps els relats de vida de les persones que hi van viure.

Vilanou i Raquel de la Arada, la història oral apel·la «[...] a la recuperació d'una història col·lectiva, d'una memòria d'aquells protagonistes de la història que, amb les seves experiències i records, il·luminen un passat històric que moltes vegades s'ha analitzat, en el transcorregut dels temps, tenint en compte des de dalt els grans esdeveniments, amb l'oblit exprés dels que van participar activament en la construcció de la història social d'una comunitat determinada».²

Acceptada ja de manera generalitzada la seva relació amb la teoria de l'educació,³ les mirades biogràfiques i narratives ofereixen una important contribució als paradigmes interpretatiu i sociocrític, emfatitzant la subjectivitat, la implicació, l'autoformació i la dimensió emocional,⁴ perquè les històries de vida afavoreixen una articulació entre la reflexivitat crítica (Dewey i Freire) i la dimensió subjectiva i emocional amb un treball sobre el temps, la memòria i el record. I sempre dins d'aquell corrent que entén que la història, com la filosofia i la cultura, tal com deia Gramsci als seus «Quaderns des de la presó»,⁵ ha d'ocupar-se dels homes i dones comuns i del que fan, del poble, sense perdre el seu caràcter de productors de coneixement i comprensió.⁶

Pel que fa a la infància, assistim a un boom de recuperació de la seva memòria històrica.⁷ I si parlem d'infància vulnerable o en situació de risc, les manifestacions es multipliquen.⁸ Molts d'aquests treballs pretenen recuperar

² Vegeu VILANOÚ, Conrad; DE LA ARADA, Raquel. «Las fuentes orales y audiovisuales: un nuevo marco para la construcción colectiva de la historia de la educación», MOREU, Àngel C. (coord.). *Les fonts orals i audiovisuals en la història de l'educació. Innovació i recerca en la docència universitària*. Barcelona: Publicacions i edicions de la Universitat de Barcelona, 2010, pàg. 25-54. La cita textual es pot trobar a la pàgina 38 i està redactada en castellà.

³ Vegeu MARTÍN, Antonio Víctor. «Fundamentación teórica y uso de las historias y relatos de vida como técnicas de investigación en pedagogía social», *Aula*, [Salamanca], núm. 7 (gener-desembre 1995), pàg. 41-60.

⁴ Vegeu GONZÁLEZ, José. «Historias de vida y teorías de la educación: tendiendo puentes». *Cuestiones Pedagógicas*, [Sevilla], núm. 19 (2008-2009), pàg. 207-232.

⁵ Vegeu el Quadern 8 a GRAMSCI, Antonio. *Quaderni del carcere*. Vol. II. Edició crítica del Institut Gramsci a cura de Valentino Gerratana. Torino: Einaudi, 1975. I també és interessant GRAMSCI, Antonio. *Introducción a la filosofía de la praxis*, Selecció i traducció de Jordi Solé Turà. Barcelona: Península, Edicions 62, 1970.

⁶ BRETONES, Eva; SOLÉS, Jordi; ALBERICH, Neus; ROS, Pep. «Historias de vida y Educación Social: una experiencia y formación», *Tendencias pedagógicas*, [Madrid], núm. 24 (2014), pàg. 71-84.

⁷ Algunes fins i tot han arribat a tenir una gran difusió, per exemple, MONTELLÀ, Assumpta. *La maternitat d'Elna. Bressol dels exiliats*. Badalona: Ed. Ara Llibres, 2006.

⁸ Darrerament hem pogut assistir a diferents iniciatives de recuperació de la memòria històrica en aquest àmbit, i referides sobretot a l'etapa franquista, amb material d'investigació audiovisual, per exemple: *Els nens perduts del franquisme I i II*, de Montserrat Armengou i Ricard Belis (vegeu <https://www.youtube.com/>).

la veritat del que va passar i, al mateix temps, semblar les bases de la reconciliació, de l'oblit o del perdó.⁹ Aquest moment social podria definir un dels trets definitoris del nostre moment històric.

En una cerca de fonts alternatives i complementàries que reforcessin i documentessin el discurs històric i biogràfic dels protagonistes,¹⁰ una altra font d'informació que ha anat prenent força en el procés de recerca i investigació que hi ha al darrere d'aquest treball, ha estat tot el relacionat amb les fonts gràfiques (sobretot fotografies) que hem anat identificant i recopilant al llarg dels mesos. Al marge de la dificultat de poder integrar-les en el cos de l'article, hem volgut referenciar-les per tal d'oferir camins i orientacions a altres recercadors. Cal dir, així mateix, que ha estat intenció dels autors trobar també altres fonts de caràcter audiovisual, de les quals els consta¹¹ que hi va haver originals en aquell moment (sobretot dels anys cinquanta i seixanta). Però, de moment, l'únic que hem trobat és un interessant treball actual de recollida en aquest format de testimonis de persones que van viure al Grup als anys quaranta i cinquanta,¹² i que després revisarem. La premsa també ens ha ofert una via molt important per contrastar algunes de les afirmacions que als documents originals quedaven confuses o eren contradictòries.

2. LA VIDA QUOTIDIANA AL GRUP BENÈFIC WAD RAS

Presentem, ara, un apropament al que hauria pogut ser la vida quotidiana dins d'aquesta institució. Ens hem basat, quan ha estat possible, en els testimonis viscuts per persones que en la seva infantesa van residir al centre, i quan

com/watch?v=zA3M-k-ckis i <https://www.youtube.com/watch?v=YuJNElQkZY>). I també dels mateixos autors *Els internats de la por* (vegeu: <http://blogs.cma.cat/senseficcio.php?itemid=55591>). O, les recerques fetes per CIRCARE, grup de recerca històrica (vegeu: <http://www.infanciatuseladanaenelfranquisme.cat/>).

⁹ Que mai podrà ser substituït per l'oblit institucional fruit de les amnisties. Vegeu RICOEUR, Paul. *La mémoire, l'histoire, l'oubli*. París: Seuil, 2000, pàg. 54 i ss.

¹⁰ Vegeu VILANOU, Conrad; DE LA ARADA, Raquel. «Las fuentes orales y audiovisuales...». *Op. cit.*, pàg. 25.

¹¹ La majoria dels testimonis d'aquests anys amb els quals hem parlat recorden Joan Antoni Espinàs Xivillé registrant tot el que passava al Grup a finals dels cinquanta i seixanta. Però, malgrat que hem entrat en contacte amb la seva família (Joan Antoni va morir el 2012) i ha col·laborat totalment amb nosaltres aportant algunes col·leccions de fotografies, que hem dipositat com a fons fotogràfic de Joan Antoni Espinàs Xivillé a l'Arxiu Històric del Poblenou, encara no han aparegut aquests documents audiovisuals.

¹² Vegeu NASH, Mary [et al.] (coord). *Testimonis del Centre de Protecció de Menors de Wad-Ras a Barcelona*. [Enregistrament de vídeo: Anys quaranta-cinquanta]. Tomás Peñuela, Ricardo Rivera; Publicació/Producció, 2012. 1 videodisc (DVD) (85 min.). És accessible a la Biblioteca del Pavelló de la República.

no ha estat així, en referències indirectes. En la nostra presentació, com es veurà, els relats de vida dels nens i nenes cada vegada agafaran més importància i acabaren sent ells, en un format de petit conte, o narració novel·lada, els que aportin la majoria de les referències.

2.1. Vida quotidiana i organització del centre dels primers anys de la institució: 1915-1930

No hem aconseguit testimonis orals ni biogràfics d'aquesta època. La distància temporal ho fa gairebé impossible. Però, l'organització de la vida de la institució d'aquests primers anys, molt condicionada pel seu caràcter de centre provisional d'observació i classificació, ens pot oferir una idea general. Sí que hem trobat referències gràfiques.

Sabem per la Memòria que es va presentar a la Comissió Permanent el juny de 1927¹³ que l'endreament inicial del centre i la seva organització va estar molt condicionada pel seu caràcter provisor, de màxim un mes de previsió d'estada.¹⁴ Així, a la memòria de 1927 (pàgina 4) s'assenyala: «[...] tractant-se d'albergs provisionals en què només podien romandre els albercats durant un mes, la instal·lació era ben fàcil. Cap aula per a ensenyaments literaris ni manuals, ni cap organització de tallers eren tot just necessaris. El mes d'estada, assenyalat per a l'espera de l'acord que prengué la Comissió Permanent de la Junta sobre el menor [...], passava tan ràpidament que amb prou feines podria ser el menor iniciat a cap disciplina, per això el tractament de l'activitat a què els nens estaven subjectes era el joc i el treball manual en exercicis simplicíssims: fer teies, muntar marxamos, posar capçats, etc.; i les nenes es dedicaven a les feines de casa».¹⁵

Els horaris dels nens i nenes cobrien una franja de 14 hores (de 7 h a 21 h), i la dinàmica, i en conseqüència l'acció dels educadors,¹⁶ devia ser molt

¹³ Vegeu lligall 804 de l'Arxiu de la Junta (AJPMB-ANC, fons 334).

¹⁴ Vegeu Fons Brangulí, Fons ANCI-42/BRANGULÍ (FOTÒGRAFS) ANC, codis de referència: ANCI-42-N-22331, ANCI-42-N-22488 i ANCI-42-N-22475, per poder observar l'austeritat de les instal·lacions (algunes referides a l'Hotel d'Immigrants).

¹⁵ En castellà a l'original.

¹⁶ Sempre es parla en masculí. Quan es parla de les dones que treballaven amb els més petits, dels pàrvuls, s'esmenten mestres o infermeres, assistides d'instructores. I sabem que les seccions de nenes estaven a càrrec de monges. Vegeu la pàgina 12 de la Memòria, lligall 804 de l'Arxiu de la Junta (AJPMB-ANC, fons 334). En castellà a l'original.

intensa. Per això, s'afirma (pàgina 12 de la Memòria) que «[...] no és cosa d'obligar la permanència a un mateix educador de tot aquest temps entre els nens, la fatiga, intoxicant el sistema nerviós de l'educador, provocaria reaccions violentes de manera neurastènica que resultarien contraproductes a la funció educadora de l'individu, així que es va implantar el sistema de torn altern [...] de manera que puguin no arribar a quatre hores seguides les de servei de cada individu entre els nens».

Els més petits, els pàrvuls, per la seva banda, feien l'horari de 8.30 a 18.30 h (10 hores) i es considerava que no tenien tantes necessitats de presència educativa.

A mitjan anys vint, finalment, es va assumir que el centre tenia també caràcter «educatori», segons la paraula de l'època (és a dir, residencial i de llarga estada), donat el perllongament de l'estada dels nens i nenes al centre. I es van iniciar, així, respostes, sota la direcció de Lluís Maria Folch i Torres, d'oferta de serveis educatius i de tallers professionals.¹⁷

Des de 1914 es va partir d'un primer criteri de classificació inicial dels acollits en tres seccions: pàrvuls (mixta), nens i nenes.¹⁸ I seguint les denominacions de l'època,¹⁹ amb el temps els pàrvuls es van dividir en nens i nenes i es van crear alhora les seccions de normals, deficients, tinyosos²⁰ i tracomatosos²¹ a cada subsecció de pàrvuls. La secció de nens es va subdividir, per la seva banda, en púbers i impúbers, tinyosos i tracomatosos, i es van separar en una secció diferent els deficients i anormals. Amb el temps també es va fer la divisió de les nenes en normals i anormals, i les normals es van subdividir en impúbers i postpúbers (i en un altre moment també es va crear la subdivisió

¹⁷ Vegeu GODÀS I VILA, Frederic. «La formació professional a la Protecció a la Infància», *v Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans*. Vic: EUMO, 1984, pàg. 212-223. La revisió que fa Frederic Godàs del model de tallers -escola professional de Folch i Torres és força interessant, sobretot quan parla de l'aplicabilitat dels aprenentatges. Per documentar gràficament els tallers dels anys vint, vegeu Fons Brangulí, Fons ANC1-42/BRANGULÍ (FOTÒGRAFS) ANC, referències: ANC1-42-N-22500, ANC1-42-N-22501, ANC1-42-N-22502, ANC1-42-N-22503, ANC1-42-N-22522, ANC1-42-N-22523, ANC1-42-N-22537, ANC1-42-N-22538, ANC1-42-N-22539, ANC1-42-N-22540 i ANC1-42-N-2254.

¹⁸ Els reportatges recollits al Fons Brangulí, Fons ANC1-42/BRANGULÍ (FOTÒGRAFS) ANC, sobre aquesta època són extensos. Seleccionem, tan sols a tall d'exemple significatiu, les referències: ANC1-42-N-21927, ANC1-42-N-21928, ANC1-42-N-22388, ANC1-42-N-22392, ANC1-42-N-22418, ANC1-42-N-22424, ANC1-42-N-22436, ANC1-42-N-22489, ANC1-42-N-22490, ANC1-42-N-22491, ANC1-42-N-22495, ANC1-42-N-22530 i ANC1-42-N-22532.

¹⁹ Vegeu el lligall 804 de l'Arxiu de la Junta (AJPMB-ANC, fons 334).

²⁰ És una infecció cutània causada per un fong, que es propaga en condicions higièniques deficients.

²¹ El tracoma és una mena d'infecció ocular de la conjuntiva, molt contagiosa, relacionada també amb condicions higièniques deficients, que pot acabar provocant la ceguessa.

de tracomatoses). Tot això, sense comptar amb la creació de grups específics transitoris, en moments concrets, com els d'escrofulosos, sarnosos, tuberculosos, etc.

A mitjan anys vint es van estudiar diferents models de reorganització que, finalment, es van superposar a aquesta classificació i les diferents seccions es van anomenar *famílies*. Així, a partir de 1926, quan Folch²² deixa la direcció, s'aprofità per fer una remodelació de la institució i es van crear «famílies», amb un màxim de 25 nens, cadascuna a càrrec d'un educador, i durant aquests anys, fins a l'adveniment de la II República, es va suprimir la secció de nenes.

2.2. Els testimonis de l'època republicana

Us presentem tres testimonis de la memòria biogràfica i de la vida quotidiana d'aquells moments. Un és una petita referència a la història de vida de Josep Elfa, que va viure tota la infància a Wad Ras durant tots els anys trenta. El segon té a veure amb *Esforç*, revista interna del centre, que aquí farem servir però com a font de referències de la seva vida quotidiana. El tercer testimoni és el relat fruit de les entrevistes fetes a Pilar Álvarez, que va viure en la seva primera infància una temporada al Grup durant la Guerra Civil.

2.2.1. La vida a Wad Ras als anys trenta: la història de vida de Josep Elfa

Rescatem algunes de les fites recollides en la història de vida de Josep Elfa, accessible en obert a Internet,²³ que ofereix un material en brut molt valuós (la transcripció de les entrevistes amb aquesta persona), després d'una contras-tació de les paraules d'en Josep (en els records del qual sembla que hi ha una barreja de llocs i de temps, i potser, fins i tot, records prestats).²⁴ Josep Elfa

²² A qui, en el seu vessant d'iniciador dels estudis psicològics, es pot seguir en els diferents treballs de Milagros Sáiz i Dolores Sáiz, dels quals aquí destaquem: SÁIZ, Milagros; SÁIZ, Dolores. «Los inicios de la observación psicológica y el proceso de tutela del niño abandonado y delincuente en Cataluña», *Revista de Historia de la Psicología*, [València], vol. 32, núm. 1 (2011), pàg. 73-94.

²³ BERMÚDEZ, Eva. *Historia de vida de Josep Elfa* (2010). Recurs digital, d'una recerca d'una alumna de batxillerat, Eva Bermúdez López, molt interessant, que es pot trobar a: http://www.recercat.cat/bitstream/handle/2072/217127/PJ_20100016001.pdf?sequence=1

²⁴ Una de les limitacions que la mateixa autora reconeix és la manca de contrast d'algunes de les afirmacions d'en Josep, cosa que ella no va poder fer per manca de temps (vegeu el Prefaci). En una primera lectura sobten els problemes de cronologia i incongruències narratives. Nosaltres hem seleccionat algunes

va néixer el 1925 a Barcelona, però de molt petit va ser acollit a «l'orfenat de Wad Ras», com ell l'anomena.²⁵ Entre altres coses ens explica com es vestien: «Tots els nois i noies havíem d'anar vestits igual, una bata ratllada a sota de la qual dúiem l'uniforme [...]. L'únic moment del dia que no havíem d'anar iguals era a l'hora de dormir, en què cadascú portava el pijama. La roba no l'havíem de pagar, ens la donaven tota. El dissabte era el dia de fer els canvis de roba: ens recollien la de tota la setmana i ens duïen la neta».²⁶

Sobre la dinàmica quotidiana al centre, refereix: «Un cop acabades les classes a les sis de la tarda, hi havia qui anava als tallers a aprendre un ofici, també hi havia qui s'estava al pati o al terrat o bé qui s'escapava i anava a fer un volt per la ciutat».²⁷

Una referència interessant, encara que els anys no coincideixen, és la referida al centre Bon Repòs,²⁸ centre creat per la Junta a finals dels anys vint, precisament per al tractament temporal d'aquells nens i nens que necessitaven una cura més intensiva, en cas d'infeccions. «Quan jo tenia uns set o vuit anys, en una de les revisions mensuals que passàvem, em van trobar una infecció contagiosa a l'ull.²⁹ Com és normal, a uns altres companys meus, quatre o cinc, també els van trobar la mateixa infecció».³⁰

I aporta també algunes explicacions prou eloqüents dels mètodes educatius del Bon Repòs: «Dormíem en llits individuals, tots en la mateixa habitació situada a la segona planta de la casa de l'entrada. Els nois dormíem totes les

d'aquelles referències que podríem dir que estan validades, perquè han pogut documentar-se d'una altra manera complementària.

²⁵ BERMÚDEZ, Eva. *Historia de vida de Josep Elfa*, (2010) pàg. 33.

²⁶ *Ibidem*, pàg. 34.

²⁷ *Ibidem*, pàg. 35. Els uniformes els va treure Frederic Godàs a la primavera de 1936. També es pot rescatar la seva referència al caràcter «voluntari dels tallers», que també va ser esmentada per Godàs. Vegeu, a la secció «Assajos i estudis» d'aquesta mateixa publicació, GORDALIZA, Benet; SÁNCHEZ-VALVERDE, Carlos. «El Grup Benèfic Wad Ras: semblança en el centenari de la creació de "la Prote"».

²⁸ A l'arxiu de la Junta hi consten referències d'aquest centre des de 1929 (vegeu els lligalls 845 i 269, AJPMB-ANC, fons 334), quan es va crear per acollir nenes que no eren admeses en cap asil «per malaltia, inestabilitat, dificultat o altres causes». Sabem per la memòria del vicepresident de la Junta, Jaume Riba (lligall 984, AJPMB-ANC, fons 334), pàgina 2, que a inicis del 31 acomplia la funció de la secció de «nenes» del Grup, la qual havia estat suprimida de Wad Ras, ja que en aquells moments acollia entre trenta i quaranta nenes, sota la mateixa organització i personal que ens detalla Josep al seu relat. I a la «Memoria del estado de las Instituciones» (lligall 282, AJPMB-ANC, fons 334), pàgina 11, es fa referència a aquest centre amb aquest encàrrec: «empara i protecció de menors dèbils, anèmics i físicament depauperats» (en castellà a l'original), la qual cosa coincideix amb la situació d'en Josep.

²⁹ Molt probablement tracomia.

³⁰ BERMÚDEZ, Eva. *Op. cit.*, pàg. 36.

nits amb les mans lligades perquè deien que ens “la” tocàvem i fèiem coses impures. Sempre ho he trobat una total bogeria, ja que amb tan sols vuit anys no teníem la consciència per fer el que creien que fèiem».³¹

Iniciada ja la guerra, el 1937, per evitar perills i mals majors, la Junta va decidir desplaçar els nens i nenes a colònies, fora de Barcelona.³² I així, en Josep va anar de colònies a Montcau Sobirà, a Tagamanent. «Al Montcau podíem estar escolaritzats i al mateix temps estàvem a resguard de les nombroses bombes que hi havia. [...] No vaig anar-hi jo sol a aquest centre, sinó que la meitat dels que érem a Wad Ras vam anar a parar aquí i l'altra meitat van anar a La Llobeta, al mateix poble [...] —al costat de les piscines i l'església—».³³

2.2.2. *La vida quotidiana a la revista Esforç*

El 13 de març de 1989 un dels autors d'aquest article va fer una entrevista a un grup de nens i nenes acollits a finals dels anys trenta, en el període en què la institució va estar dirigida per Godàs. Aquests van ser: Jerónimo Llorca, Emili Riera, Mercedes Pacigalupi, Salvador Ferran i Pepita Conserneu. L'entrevista es va fer al domicili del mateix Godàs en un ambient gairebé festiu, de retrobada entusiasmada, i va servir sobretot per compartir el que recull la publicació que feien els educands durant aquests anys, que es deia *Esforç*.

Tornem a l'any 1936, i ens sorprenen moltes coses d'aquesta publicació, que actuava com a portaveu del Grup i en la qual el protagonisme principal el tenen els nens i nenes acollits en aquells moments al centre, a *la casa*, com l'anomenen els seus testimonis recollits en la publicació, la qual cosa posa de manifest un altre exemple de normalització. Aquest protagonisme es concreta en forma de col·laboracions literàries, d'actualitat, de curiositats o de la vida quotidiana. Parlant de les assemblees, es consigna que hi havia «molta satisfacció per part de tots, ens comportàvem com si ja fóssim gent gran».³⁴ I molta esperança. Un dels nens acollits, R. Montia, escriu al número 11: «La nostra classe, la del senyor Amoròs, des d'ara tindrà el nom de Classe Mar Blava. I

³¹ *Ibidem*, pàg. 39.

³² Vegeu a la secció «Assajos i estudis» d'aquesta mateixa publicació, GORDALIZA, Benet; SÁNCHEZ-VALVERDE, Carlos. «El Grup Benèfic Wad Ras: semblança en el centenari de la creació de “la Prote”», la referència a aquestes colònies.

³³ BERMÚDEZ, Eva. *Op. cit.*, pàg. 44.

³⁴ Vegeu *Esforç, portaveu del Grup Benèfic* [Barcelona], núm. 10, (abril de 1936), pàg. 15.

també s'han constituït uns comitès que vetllaran per l'ordre a la classe [...]. Nosaltres esperem que tot ens surti bé!».

2.2.3. Els desplaçats per la Guerra Civil

La Pilar Álvarez García, que llavors tenia sis anys, el 1938 havia entrat al Grup d'Infants³⁵ i des d'aquí va anar a les colònies a una casa «senyorial, molt gran i molt maca», que no recorda on era.³⁶ Era la més gran de dues germanes òrfenes de pare (mort de tuberculosi), que van arribar des de Madrid amb la seva mare a Barcelona com a desplaçades a finals de 1936. En aquells moments en totes les poblacions de la Vall del Congost i d'altres comarques de Catalunya s'hi van portar molts nens i nenes, tant de Catalunya com d'altres parts de l'Estat.³⁷

Us oferim part del relat construït amb els seus testimonis en entrevistes fetes des de 2010.

Pilar Álvarez: No eren focs artificials, eren bombes!

La Pilar tenia sis anys quan l'any 1938, juntament amb la seva germana que en tenia dos menys, van anar al Grup d'Infants Jean Jaques Rousseau, al carrer de Wad Ras.

Un dels records que té gravats és la seva primera cua; molts nens i nenes sota la pluja per recollir una barreta de pa negre, unes barretes petites i

³⁵ El centre es va buidar el juny de 1937, però les necessitats van fer que es tornés a omplir diverses vegades. Els bombardejos de Barcelona de març de 1938 (vegeu <http://www.barcelonabombardejada.cat/?q=es/barcelona>) van provocar una segona onada de colònies.

³⁶ Tagamanent ha fet una ruta de la memòria històrica en què es referencien algunes d'aquestes colònies (vegeu http://www.tagamanent.cat/memoria_historica_de_les_valls_del_congost.html), però cap de les que hem pogut identificar són el lloc que recorda la Pilar.

³⁷ Desplaçats per la guerra: la geografia de tot el Llevant es va poblar d'infinitat de colònies d'infants durant els anys de la guerra. Era la manera de la Segona República de posar els nens i nenes fora de l'abast dels perills i les conseqüències del fet bèl·lic, a través de l'actuació del Comitè de Refugiats i del Consell Nacional de la Infància Evacuada. Vegeu per ampliar un estudi recopilatori força interessant: CASADEMONT, Adrià. *Les colònies infantils a Catalunya durant la guerra civil (1936-1939)*. Treball de fi de grau d'Història. Universitat de Girona: Facultat de Lletres, 2014. I per conèixer les fonts documentals i la localització d'alguns dels arxius dels nens afectats: DÁVILA, Alfonso; LIJARCIO, Juan José; SIERRA, Carmen. «El exilio en los archivos de titularidad del Ministerio de Cultura», *Migraciones y Exilios* [Madrid], núm. 8 (2007), pàg.11-32 (sobretot les pàgines 20 i ss.).

dures que restrenyien.³⁸ El pati, voltat d'edificis, estava ple de pedretes que es colaven a les espadenytes d'espart. Menjaven poc, perquè cada cop eren més. Dormien en matalassos de llana de borra que mai s'estovaven ni batollaven i que feien boles que es clavaven. No sortien mai al carrer. A la mare només la veia cada quinze dies, que era quan la deixaven que les visités. Excepcionalment la seva mare s'hi acostava i des de fora li tirava un plàtan, una poma, o el que podia i ella ho recollia des d'una finestra que donava al carrer. Al costat del centre hi havia una foneria on la República fabricava municions i més cap al mar una caserna d'intendència. Amb aquests dos objectius militars tan propers, les bombes hi queien sovint i eren un perill per la gran quantitat de nens i nenes que s'anaven refugiant allà. Com a sistema de defensa s'amagaven sota els matalassos vells de borra. La Generalitat va organitzar combois per dur els infants de colònies a torres i cases senyorialment requisades fora de la ciutat. Un dia la Pilar va pujar a un camió ple de nens i nenes que va enfilat per una carretera que sortia de Barcelona. Pel camí anaven jugant i veient focs d'artifici, que en realitat eren bombes. Van arribar de nit a una casa senyorial que ella encara recorda, però que mai ha sabut on era. Era de nit i els van dur a la cuina, que vista amb ulls de nena petita, era molt gran, molt bonica i enrajolada. Allà els van rebre amb llet, pa blanc i mantega. Tot era molt millor que a Wad Ras, on no hi havia de res. Eren més de cent nenes i nens en aquella torre amb un gran jardí, amb una escala de marbre on jugaven. No tenien llits per a tants refugiats, dormien a terra amb màrfegues. Un matí, les «senyoretetes» que es feien càrrec dels nens i nenes, els va cridar perquè es llevessin i es possessin guapos i nets perquè s'havia acabat la guerra. Ella era petita i li era igual qui havia guanyat. Estava contenta perquè s'acabaven les bombes. Els van dur a una carretera sense asfaltar. Corrent i jugant, es van posar al voral fent moure banderetes i veient passar les tropes. S'havia acabat la por. El final de la guerra va significar també la tornada a Wad Ras. Van fer-ho amb tren i recorda el viatge perquè va ser la primera vegada que ella va veure el mar. Passats uns mesos, la seva mare que durant el temps que va estar fora de Barcelona no va saber res d'ella, va anar a buscar les dues filles. Uns quants anys més tard es va casar casualment amb un noi que vivia al Poblenou i la sogra li parlava d'un «asil», un col·legi on vivien nens i nenes entremaliats. Aquest lloc era conegut com «la Prote». Passejant pel barri va descobrir

³⁸ Curiosament, al Fons Brangulí, Fons ANCI-42/BRANGULÍ (FOTÒGRAFS) ANC, trobem una fotografia, codi de referència: ANCI-42-N-22089, d'aquests pans a inicis dels quaranta.

que era el lloc on ella i la seva germana havien estat. La Pilar recorda «la Prote» com un lloc on, sense cap mitjà, protegien la infància, fos d'on fos o vingués d'on vingués. Ella ho va passar malament, però ho justifica per les circumstàncies.

2.3. La vida a «la Prote» durant el franquisme

La duresa del que es va viure aquests anys³⁹ potser mai podrà ser rescatada de la memòria i l'oblit. Però, farem alguna aportació per posar en valor les vides dels que la van viure.

2.3.1. Dos relats de vida de nens que van viure a Wad Ras en la negra nit del primer franquisme

Presentem ara dos relats de vida de fills de la guerra. Tots dos es basen en diverses entrevistes, fetes des de 2010 a la primavera de 2014. És significatiu el fet que no comparteixen les mateixes impressions i sensacions, tot i haver viscut gairebé els mateixos anys a la institució. Però, sí que coincideixen en la duresa dels moments i, malgrat tot, en un cert agraïment.

El primer d'ells, Santiago Benages (Jaume), presenta el testimoni del trasbals que es dona amb el canvi de règim, ja que va entrar al Grup quan encara no havia acabat la guerra i va viure tot el que va venir com a conseqüència de la derrota de la República. És probablement el testimoni més amarg que hem recollit.

Santiago Manuel Benages: l'ocell sense ales!

Santiago (a qui van anomenar Jaume en arribar a Barcelona) era fill d'un alcalde d'esquerres al poble de Favara, a la província de Saragossa, que va haver d'anar exiliat a França. En Jaume, per la seva banda, va fugir cap a terreny republicà quan les tropes franquistes avançaven cap a l'Ebre. Aquest allunyament del front, el va dur fins a Barcelona. Les condicions eren dures, la mare havia de treballar i no se'n podia fer càrrec, així que va decidir internar-lo a «la Prote». Era l'any 1938, el Jaume tenia set anys i s'hi

³⁹ Vegeu MOLINERO, Carme; Ysás Pere. «El malestar popular por las condiciones de vida. ¿Un problema político para el régimen franquista?», *Ayer* [Madrid], núm. 52 (2003), pàg. 255-280.

va estar fins als 14. Pensava que havia deixat enrere la guerra, però no va ser així; aquesta el va seguir. Un dels seus primers records és la por que va passar pels bombardejos que queien just al costat, on hi havia una foneria. Aquesta foneria era objectiu militar dels avions feixistes, ja que l'havien convertit en una fàbrica d'armament per a l'exèrcit republicà. Vista amb els ulls d'un nen de set anys que venia d'un poblet aragonès, la primera imatge són les escales de l'entrada al pati, des d'on es veia tot l'edifici. Tenia sobretot la sensació d'estar engabiats. Curiosament, d'aquella època, el darrer any de la República, no té cap record de l'església,⁴⁰ ni de cap pràctica religiosa. Els nens i les nenes estaven en edificis diferents i organitzats en seccions, però compartien les estones de pati. Les famílies podien anar a veure les nenes i els nens sempre que volien. Dins d'aquell món no van notar el final de la guerra, però sí que varen adonar-se del canvi de règim. De cop, un centre educatiu mixt va passar a ser un asil per a nens amb un funcionament quasi militar: de la pedagogia de l'escola nova a la pedagogia de caserna. Ja som l'any 1939 i el Jaume viu uns canvis que el marcaran en la seva manera de ser. El pati on abans jugaven tots i totes barrejats ara és el lloc on es fa la instrucció i es canta el «Cara al sol».⁴¹ Ara els nens estan dividits en falanges⁴² i es vesteixen amb l'uniforme falangista.⁴³ Les coses són molt diferents, però n'hi ha una que ell recorda amb molt neguit: el comportament dels cuidadors. Els nens ara estaven a càrrec dels cuidadors, dels mestres i d'uns nous educadors: els capellans. Amb la nova pedagogia i la introducció de nous mètodes disciplinaris al centre de Wad Ras ara es permeten els càstigs i els maltractaments físics. Acabada la guerra també va variar el règim de visites dels familiars. A la situació repressiva que vivia al centre, es va unir el fet que podien passar tres mesos entre visita i visita. Els nens que tenien família s'havien de conformar, mentre esperaven la data, amb abocar-se a les finestres que donaven al carrer Wad Ras, des d'on podi-

⁴⁰ Vegeu a la secció estudis GORDALIZA, Benet; SÁNCHEZ-VALVERDE, Carlos. «El Grup Benèfic Wad Ras: semblança en el centenari de la creació de "la Prote"». L'edifici s'havia convertit en grup escolar en el temps de Frederic Godàs i Vila. Després tornarà a consagrar-se com a capella. Vegeu Fons Brangulí, Fons ANCI-42/BRANGULÍ (FOTÒGRAFS) ANC, referència ANCI-42-N-22460, per copsar el seu aspecte en aquesta època.

⁴¹ «Cara al sol» era l'himne de la Falange Española Tradicionalista y de las JONS, partit polític de caire feixista, que va donar cobertura ideològica a la dictadura de Franco.

⁴² *Falange* és, a més del nom de l'organització central del règim franquista, un concepte militar que també es fa servir per anomenar un conjunt de persones disciplinades i organitzades per a un mateix fi.

⁴³ Les fotografies del Fons Brangulí en deixen constància. Fons Brangulí, Fons ANCI-42/BRANGULÍ (FOTÒGRAFS) ANC. Vegeu especialment les que porten els codis de referència ANCI-42-N-22002, ANCI-42-N-22014 i ANCI-42-N-22101.

en veure l'exterior i comunicar-se. Malgrat les vivències, hi ha una cosa que valora i que fins i tot considera com un «privilegi»; eren els primers anys de postguerra en una situació molt dura per a la població civil, però ell no recorda passar gana. Es menjava poc, però cada dia. La situació en aquest aspecte, per a molts era pitjor, ja que no hi havia aliments. La situació era tan desesperant i les lleis tan repressores que recorda que a un company, per agafar un grapat de figues, el van castigar tancant-lo al Centre. Aquesta i altres històries les explicaven als vespres, un cop al llit era el moment en què compartien amb els altres les seves vides.⁴⁴ Havien d'esperar a la nit, ja que la resta de la jornada el funcionament era com en una caserna militar. Iniciaven el dia amb la neteja i l'esmorzar, i tots anaven cap al pati a formar. La resta del matí estaven a les classes que hi havia dins del mateix centre fins a l'hora de dinar. Al migdia una estona de pati abans de tornar a classe i tornaven a formar. El dia s'acabava amb el sopar i després anaven al llit. Algun cop sortien fora del centre i ho feien en formació de tres, però no recorda gaires coses del barri, només el camp de futbol que hi havia al lloc on ara hi ha la presó de dones, just davant del mateix centre.⁴⁵ Una de les grans decepcions que recorda és l'incompliment d'una promesa. El 1938 el van preparar per fer la primera comunió assegurant-li que, un cop feta, arribaria la pau. Però quan aquesta va arribar, ell no va tenir la possibilitat de fer-la. Quan va fer 14 anys, va anar a la casa de família Montcada, on va estar fins a 17 anys.⁴⁶ En sortir d'allà va fer una altra vida, però és conscient que el seu caràcter va quedar molt condicionat pel tipus d'educació que va rebre i reconeix que ha estat i encara és una persona reprimida. El contrast entre la vida gairebé militaritzada del centre i la sensació de llibertat que va respirar un cop fora era molt gran. En Jaume entén que li toqués créixer a Wad Ras, mai se n'ha amagat. A diferència d'altra gent, ell sempre ho ha

⁴⁴ Vegeu al Fons Brangulí, Fons ANCI-42/BRANGULÍ (FOTÒGRAFS) ANC, les que porten els codis de referència ANCI-42-N-22458, ANCI-42-N-22473, ANCI-42-N-22484, ANCI-42-N-22485 i ANCI-42-N-22511, per poder copsar l'estructura dels dormitoris amb llits amuntgats sense cap signe d'identitat o privacitat.

⁴⁵ Fou a mitjan anys quaranta que en aquest solar es construí el centre de reforma del TTM i les escoles professionals. Vegeu a la secció «Assajos i estudis» d'aquesta mateixa publicació: GORDALIZA, Benet; SÁNCHEZ-VALVERDE, Carlos. «El Grup Benèfic Wad Ras: semblança en el centenari de la creació de "la Prote"».

⁴⁶ La Junta disposava de diferents cases de família, tant per a nens com per a nenes, per tot Barcelona, on anaven a parar els joves a partir dels 14 anys quan començaven a treballar. La Casa de Família Montcada estava al carrer del mateix nom de Barcelona i durant els anys quaranta, i fins a 1954, es coneixia també com a Residencia de Jóvenes Obreros. Vegeu el lligall 1060 de l'Arxiu de la Junta (AJPMB-ANC, fons 334).

explicat a la dona i a la família, però els records l'han marcat. La seva dona explica que, com es va educar a cop de xiulet i sempre fent formació al pati, el Jaume és com un ocell sense ales. Ell va fer servir una paraula per resumir la seva vivència: opressió.

El segon relat, ens apropa a la història des de la memòria i el testimoni de Bautista Sánchez. S'hi apleguen dos elements que posen de manifest una certa transició, potser deguda al fet que ja som a mitjans dels quaranta. Es manté el fet que va ser un fill de la guerra, també dels perdedors, com en Jaume, però en el seu relat hi apareix la pobresa, que anirà ocupant un lloc més central entre les causes d'intervenció de la Junta i de l'ingrés dels nens al Grup. El seu verb i la posició davant el món, despreocupada i alegre, fa creure, a vegades, que tot era més fàcil del que realment s'amaga al darrere de les seves paraules.

Bautista Sánchez: una caserna, amb missa i rosari, rapats i amb esparde-nyes⁴⁷

Amb el pare empresonat per «rojo», la resta de la família que ja vivia a Barcelona, i una carta de recomanació del Patronato⁴⁸ de Cuenca per ingressar a Wad Ras, va sortir del seu poble camí de Barcelona. Un cop aquí es van instal·lar a casa dels oncles i va tenir dos dies per descobrir les avingudes d'una gran ciutat, els tramvies, la Barceloneta, el mar... El tercer dia van agafar el 39 i després el 41 fins a Wad Ras,⁴⁹ amb els papers de recomanació. Van prendre'ls les dades, a ell i al seu germà, els van fer un reconeixement mèdic i proves de diagnòstic psicològic.⁵⁰ Encara recorda el

⁴⁷ A l'Arxiu Històric del Poblenou (AHPN) custodien diferents fotografies de «la Prote» d'aquesta etapa (que van ser una troballa en el mercat de vell dels Encants). En la que té la referència 10832, podem veure un grup de nens al pati, tots amb espardeñyes. Les fotografies de l'AHPN són accessibles en obert a: <http://fotos.arxiuhistoricpoblenou.cat/fotografia/arxiufotografic/>

⁴⁸ Molt probablement el Patronato de Redención de la Merced. Hi ha quatre lligalls a l'Arxiu de la Junta (AJPMB-ANC, fons 334) que podrien aportar una mica de llum sobre aquest Patronat i la seva funció: els 298, 299, 300 i 304.

⁴⁹ El tramvia surt en moltes fotografies del Fons Brangulí, Fons ANC1-42/BRANGULÍ (FOTÒGRAFS) ANC, quan es feia una panoràmica general del centre, i en diferents èpoques. Vegeu les referències: ANC1-42-N-22382, ANC1-42-N-22393, ANC1-42-N-22441 i ANC1-42-N-22453.

⁵⁰ Al Fons Brangulí, ANC1-42/BRANGULÍ (FOTÒGRAFS) ANC, hi ha un seguit de fotos del Laboratori psicotècnic d'aquesta època, en algunes de les quals surt Josep Joan Piquer i Jover (que residia al mateix Grup) fent aquest tipus de proves. Vegeu les que porten els codis de referència ANC1-42-N-22102, ANC1-42-N-22103, ANC1-42-N-22104, ANC1-42-N-22106, ANC1-42-N-22108, ANC1-42-N-22109 i ANC1-42-N-22456. Vegeu també la ANC1-42-N-22459, en què hi ha Piquer amb la seva dona i la seva filla.

primer àpat: mongetes amb arròs i un pastisset, un miratge, perquè després va venir la decepció; la seva mare no el venia a buscar. Es va quedar plorant sense entendre per què es quedaven en un lloc que els havien dit que era un col·legi. Només tenia el consol del seu germà de nou anys. Va haver d'esperar dos mesos per veure la mare, una visita de dues hores i esperar dos mesos més fins a la següent. El dia a dia era rutinari, a les set del matí sonava el gong, era el moment de la higiene personal, la formació al pati i cantar el «Cara al sol» mirant l'església.⁵¹ Després tocava l'esmorzar: un plat d'alumini amb llet i un tros de pa. Era com una caserna amb centenars de nens.⁵² També recorda el berenar que no variava gaire i que gairebé sempre era o fruita o farinetes. Del barri no recorda gran cosa, ja que gairebé no hi sortien. El que té més present és la fàbrica que hi havia just al costat del centre: la Foneria Can Torras.⁵³ Tenia una xemeneia que la presidia i que omplia de sutge cada matí el pati, tenyint-ho tot de negre. També la fàbrica marcava el pas del temps dins l'internat amb la seva sirena que anunciava a les sis del matí i a les sis de la tarda els canvis de torn. Una de les sortides que feien cada any era per Nadal. Duien els nens caminant fins al portal de l'Àngel, en ple centre de Barcelona i allà, en mig del carrer cantaven i la gent que hi passejava els tirava monedes. Un any, el regal que li van portar els reis va ser un tramvia de llauna.

Va arribar el moment en què Bautista feu la primera comunió. Per aquell esdeveniment tan important i tan significatiu per l'època van donar-li roba de mudar i un missal.⁵⁴ Va conèixer dos directors: Felipe Arribas Castro,⁵⁵ aragonès i una mica dur, segons les seves paraules, i José Manuel García-Díe Miralles del Imperial,⁵⁶ que era capellà i havia estat militar i que, segons ell,

⁵¹ La fotografia d'aquella època de referència ANC1-42-N-22101, del Fons Brangulí, Fons ANC1-42/BRANGULÍ (FOTÒGRAFS) ANC, resulta prou eloqüent.

⁵² Resulta força curiosa la coincidència dels records d'en Bautista amb els que consigna Francesc Daniel Ortusol en la seva novel·la basada en la seva experiència autobiogràfica. Vegeu DANIEL ORTUSOL, Francesc. *Umbral de penumbra*. Madrid: Èride Ediciones, 2008.

⁵³ Vegeu Fons Brangulí, Fons ANC1-42/BRANGULÍ (FOTÒGRAFS) ANC, codi de referència ANC1-42-N-22467, on es pot veure la xemeneia escopint fum.

⁵⁴ Vegeu l'arxiu fotogràfic de l'Arxiu Històric del Poblenou (AHPN), referència 10842, on podem veure un grup de nens al pati, després d'haver fet la primera comunió.

⁵⁵ Que va ser director des de 1940 i que va haver de sortir abans de 1950 de la institució d'una manera poc clara. Vegeu els lligalls de l'Arxiu de la Junta (AJPMB-ANC, fons 334), 312, 320 i 656.

⁵⁶ Que havia estat abans de ser nomenat director el 1950 el capellà del Grup. Vegeu a l'arxiu fotogràfic de l'Arxiu Històric del Poblenou (AHPN), referències: 10816, 10817, 10846 i 10848, on podem veure Mossèn García-Díe en diferents situacions. I del Fons FX PRAT, es pot acudir a les referències: 26 i 104. Per

era una bellíssima persona. De la resta de personal del centre recorda que la majoria era personal civil (té bons records de la senyoreta Rosario Ruíz Ruíz) i que tan sols hi havia monges a la infermeria (la germana Dolors que era molt alta i la germana Maria, que era més afectuosa), una altra a la cuina, que era la que dirigia, i una altra a la bugaderia.⁵⁷

Amb 13 anys en va poder sortir perquè el seu pare havia vingut a Barcelona després d'estar a la garjola 10 anys i ara, en situació de llibertat condicional, va poder presentar un certificat que deia que els podia mantenir. Una altra manera que tenien de sortir del centre era anar a treballar. El senyor Ferrer era l'encarregat de buscar feina als nois. Al seu germà el van col·locar d'aprenent en una botiga de queviures, on passava el dia. Només venia a Wad Ras els vespres a dormir. El millor record que guarda és quan el van operar de les angines, no per la intervenció sinó pel període de convalescència. El Bautista estava delicat de salut i juntament amb altres 24 nois el van fer pujar a un autocar en direcció a Vallvidrera. Allà van inaugurar el centre de Nuestra Señora de los Ángeles,⁵⁸ al costat de l'observatori Fabra. Quan se li demana quina definició faria ell de Wad Ras, el Bautista diu que el seu nom ho indica; era un lloc on et senties segur, on protegien els nens, la Protecció de Menores.

aprofundir en la figura de García-Díe, es pot acudir a PÉREZ, Javier. *Mn. José Manuel García-Díe Miralles de Imperial. Notas biográficas*. Sant Fost de Campsnetelles (Barcelona): autoedició, Paperback, 2013. I del mateix autor, *Història gràfica del Seminari Menor de la Conreria (1940-1998)*. Sant Fost de Campsnetelles (Barcelona): autoedició, Paperback, 2012.

⁵⁷ Vegeu les fotografies del Fons Brangulí, Fons ANCI-42/BRANGULÍ (FOTÒGRAFS) ANC, que tenen les referències ANCI-42-N-22065, ANCI-42-N-22066 i (infermeria) i ANCI-42-N-22507, ANCI-42-N-22461, ANCI-42-N-22088 (cuina, abans i després de les obres de 1943), on surten diferents monges. I la referència 10838 de l'arxiu fotogràfic de l'Arxiu Històric del Poblenou (AHPN), on surt tota la congregació d'aquella època.

⁵⁸ El centre Nostra Senyora dels Àngels, a Vallvidrera, va ser creat el 1945. Inicialment es feia servir com a sanatori o lloc de descans dels nens més febles del grup. Els anys cinquanta i seixanta, ja dins del TTM, fa un altre servei, ja que hi envien els nens que tenen problemes de conducta, com veurem després. Vegeu Fons Brangulí, Fons ANCI-42/BRANGULÍ (FOTÒGRAFS) ANC, codis de referència ANCI-42-N-21937, ANCI-42-N-21941, ANCI-42-N-21942, ANCI-42-N-21943, ANCI-42-N-21944, ANCI-42-N-21945 i, probablement, ANCI-42-N-22477, que va ser identificada per Bautista com el gimnàs de Vallvidrera (de fet, no consta que al Grup n'hi hagués cap en ús en aquests anys).

2.3.2. *Vides massificades. Esport⁵⁹ i misèria moral al segon franquisme*

És ara moment per a un parell de relats de la vida de dues persones que van ser al centre des de finals dels quaranta, fins als seixanta. Les seves narracions parlen sobretot de misèria i de la incorporació de l'esport com a espai d'esbarjo, de formació, i fins i tot, com una oportunitat de sortida social. Totes dues reflecteixen, a més a més, els valors oficials d'aquella època, quan el lloc de la dona era subsidiari, la moralitat un joc ornamental condicionador i la fam la recurrència quotidiana.

Francesc Xavier Prat: Gotes i gàrgares, el remei per a la misèria
 Quan anava a dinar a casa del seu oncle, que era jutge, menjava canelons, però ho feia a la cuina, mentre la resta de la família s'estava al menjador. Ser fill de mare soltera en un poble als anys quaranta el va marcar molt. El Francesc va néixer a Tona l'any 1940. La seva família estava molt ben situada; tenia dos oncles capellans i un altre que era el jutge del poble. Fins als vuit anys va viure al poble amb la mare i la seva germana. Aquest entorn amb fortes conviccions religioses considerava que una pecadora i els seus fills eren una taca que havien de fer desaparèixer. Van prendre una decisió: en lloc d'enviar-lo a un col·legi intern i pagar-li una carrera, van dur-lo al Tribunal Tutelar de Menors.⁶⁰ Va arribar al carrer Àlaba (seu d'un centre del TTM) i el van posar en una habitació amb vidrieres (per ser observat des de fora). En aquella sala li van donar joguines per poder-lo examinar.⁶¹ Just en aquella època havien nomenat el pare García-Díe⁶² director del grup Benèfic i va ser ell qui va mirar l'expedient del Francesc i va decidir que aquell nen de nou anys anés a la Protecció de Menors. Era l'any 1949 i s'hi va estar fins a l'any 1961. La relació amb la família i el fet de ser un nen assenyalat al seu poble el van bregar. A Tona havia passat molt males

⁵⁹ La funció de l'activitat física com a disciplinadora dels cossos, en una mirada biopolítica, ha estat força estudiada. «El treball sobre els aspectes físic i intel·lectual no és suficient: cal una ortopèdia de les conductes» (en castellà a l'original) ens dirà RODRÍGUEZ, Raumar. «La moral es para el espíritu lo que la higiene para el cuerpo», ARIEL, Pablo (comp.). *Gobernar es Ejercitar. Fragmentos para una historia de la Educación Física en Iberoamérica*. Buenos Aires: Prometeo, 2008, pàg. 80.

⁶⁰ La dependència de les Juntes de Protecció de Menors al TTM era cada vegada més gran i es produïa una confusió institucional tan evident com la que esmenta el nostre protagonista que va ser ingressat en un centre de reforma, en lloc d'un de protecció, quan la seva situació era de desemparament.

⁶¹ Vegeu la nota 50.

⁶² Vegeu la nota 55.

experiències, havia anat de casa en casa i per això el canvi d'anar a «la Prote» no el va sorprendre. La rebuda va ser poc acollidora. Ningú va explicar-li res. Només el van pelar, li van treure la roba i li van donar la que feien servir allà. El van posar en una família,⁶³ que era un grup d'uns quaranta nens que estaven a càrrec d'un educador. Que la teva estada fos millor o pitjor depenia de quin educador tinguessis a la teva família. Va ingressar-hi al mes de novembre. En aquella època, les visites dels familiars eren cada tres mesos.⁶⁴ La seva mare no ho sabia i al cap de poc temps s'hi va presentar. Llavors se les va enginyar per veure-la la primera vegada a través d'una reixa d'una finestra que donava al carrer i des d'allà la mare li va fer un petó i li va portar menjar. La rutina l'agafaves ràpidament. T'aixecaves a les 6.45 h a toc de gong i les 7 h en punt havies d'estar a baix al pati format per cantar el «Cara el sol». Els quinze minuts eren suficients i encara sobrava temps, ja que la higiene personal s'acabava aviat perquè no tenien ni pasta per les dents. La primera activitat del dia era la missa i a continuació esmorzaven. El matí el passaven fent classe a l'escola del mateix centre. Un cop acabades les classes anaven a dinar i a la tarda a passar el rosari. Tot es feia a la família. Les activitats més importants eren les que tenien a veure amb la fe religiosa. Faltar a missa o al rosari era penat amb la suspensió de la visita de la mare, o sigui, mesos sense veure-la. Els professionals que hi havia llavors eren els educadors que s'encarregaven de la cura dels nois de cada família; els professors que venien de fora per donar classes, i, finalment, les monges que s'encarregaven de la cuina i la infermeria. La bugaderia era a càrrec del senyor Basilio, un exjugador de futbol del Júpiter.⁶⁵ Els records més vius són les llargues estones de pati. Jugaven a futbol en un pati que sempre estava net, ja que els nens es menjaven fins i tot la pell de les taronges i dels melons; mai no hi havia restes. Es feien cinc partits simultanis amb cinc

⁶³ Els testimonis de finals de la dècada dels quaranta ja no parlen de *falanges*, sinó de *famílies*. I amb aquest nom s'anomenen les seccions al nou reglament de 1948. Així es recupera el nom que es feia servir des de finals dels anys vint.

⁶⁴ El nou Reglament fixava en el seu article 27 que «Les visites dels menors amb famílies moralment nocives s'efectuaran molt espaiades, en petits grups i sota control sever. Les visites dels menors amb famílies honorades tindran lloc, com a mínim, tots els mesos...». El que no sabem és qui, i amb quins criteris, valorava les famílies.

⁶⁵ El Club Esportiu Júpiter és un club de futbol, fundat el 1909 al barri de Poblenou, que va arribar a jugar als anys trenta en les mateixes competicions que el Barça o l'Espanyol. Actualment, el 2015, juga a la primera categoria regional.

pilotes; el pati era la seva vida.⁶⁶ Rebien moltes visites de les autoritats:⁶⁷ alcalde, bisbe, diferents representants d'altres institucions, fins i tot uns químics alemanys, que es van estranyar i van preguntar com era possible que amb la mala alimentació no hi hagués més mortalitat entre els nens que hi havia. A la seva família, tots els companys van agafar la tinya i polls. Tenien el Dr. Cairó com a metge que sempre receptava «gotes i gàrgares».⁶⁸ Durant un curt període de temps va haver-hi una mena d'orde religiós que tenia diverses funcions al centre, que ells anomenaven «los hermanos». Van estar-hi poc temps i van marxar entre sospites i acusacions d'abusos als infants. Els van fer fora i mai més se'n va saber res. L'estada a «la Prote» el va fer espavilar i aconseguir certs càrrecs. El van triar per ser el que anava cada matí amb un carro a buscar el pa a un forn del Poblenou i així aprofitava a vegades per canviar una barra per alguna altra cosa. Aquest càrrec el va ajudar a no passar gana. També va fer d'escolanet a les parròquies de Sant Francesc, Santa Maria del Taulat i Sant Felix africà, la qual cosa li suposava uns petits ingressos, ja que passava la plàtera als casaments i batejos i el capellà li donava part de la propina. El seu bon comportament va possibilitar que fos uns dels escollits,⁶⁹ aquells que tenien un tracte diferenciat. De la família de 40 nois va passar a un grup de 10 o 12, amb un seguit de privilegis, un dels quals era molt important: poder sortir al carrer. També sopaven a la taula del director, el pare García-Díe. Aquesta proximitat amb el director va fer que el proposessin per fer de capellà, però la cosa no va prosperar. Llavors, el van enviar a Balaguer perquè fes de franciscà. Molt aviat el van fer tornar sense donar-li explicacions. Un cop a Barcelona, el director el va dur a visitar el seu germà, que era metge, i li va

⁶⁶ Vegeu, a tall d'exemple, la fotografia del Fons Brangulí, Fons ANC1-42/BRANGULÍ (FOTÒGRAFS) ANC, codi de referència: ANC1-42-N-22450.

⁶⁷ Es poden trobar desenes de fotografies de visites d'autoritats al centre als diferents arxius. Destaquem les referències 10816, 10821, 10822, 10823 i 10824 de l'arxiu fotogràfic de l'Arxiu Històric del Poblenou (AHPN); a les del Fons Brangulí, Fons ANC1-42/BRANGULÍ (FOTÒGRAFS) ANC, codis de referència: ANC1-42-N-22015, ANC1-42-N-22016, ANC1-42-N-22047, ANC1-42-N-22048, ANC1-42-N-22050, ANC1-42-N-22053; o a les referències del Fons fotogràfic de Joan Antoni Espinàs Xivillé (dipositat a l'Arxiu Històric del Poblenou), números 106, 107 i 146, entre d'altres.

⁶⁸ Podem veure el Dr. Cairó a la fotografia del Fons Brangulí, Fons ANC1-42/BRANGULÍ (FOTÒGRAFS) ANC, codi de referència: ANC1-42-N-22065.

⁶⁹ Hi ha una foto de l'arxiu fotogràfic de l'Arxiu Històric del Poblenou (AHPN), referència 10887, en què surt un nen tallant pa. Quan Francesc Xavier la va veure, va dir: «aquest sóc jo, que sempre m'encarregava de la manutenció, i ja se sap que qui fa les parts en treu profit».

donar una excusa mèdica per enredar-lo. Més tard, va descobrir que sent fill de mare soltera estava vetat per fer carrera eclesiàstica.

Així va reorientar la seva formació i amb el mestre Pedro va aprendre l'ofici de torner⁷⁰ i més endavant va fer de mecànic. Als divuit anys va anar a treballar a un taller i va lliurar al centre part del seu sou. El mateix mestre també era l'entrenador de l'equip de futbol. El Francesc va començar a jugar a futbol quan encara estava fent la formació de torner.⁷¹ Aquesta activitat permetia que sortissin fora a competir amb altres equips. Perquè no fessin mal efecte, no obligaven els jugadors a anar amb el cabell rapat. Jugava bé a futbol i va fitxar pel Júpiter, que llavors era un equip destacat. D'aquella època recorda que va anar a jugar una eliminatòria a Mallorca i, de tornada, al vaixell, que es va menjar les ensaïmades que havia comprat per dur a Barcelona. Quan ell va tenir la majoria d'edat va poder desinterner la seva germana, que havia anat al Castell de Nostra Senyora dels Àngels a Santa Perpètua de Mogoda. Ho va haver de fer ell com a home, ja que la Llei no li va permetre fer-ho a la mare. La seva estada l'ha marcat molt. Reconeix que el va endurir i el va fer ser com és, però ell n'està molt orgullós. No ha conegut ningú de «la Prote» que hagi agafat mai ni la grip. Aquells alemanys que els van visitar ja van sospitar que alguna cosa que hi havia allà enduria els nens.

L'experiència que va compartir amb nosaltres en Toni⁷² serveix de fotografia d'una època de Barcelona que ara se'ns fa difícil de reconèixer com a pròpia: la de les barraques i la pobresa,⁷³ econòmica, que no moral, per molt que altres la volien mostrar així.

⁷⁰ Vegeu a l'arxiu fotogràfic de l'Arxiu Històric del Poblenou (AHPN) la referència 10844. Francesc Xavier no sap per quin motiu ell no surt en aquesta foto, ja que és el seu grup de mecànics amb el seu professor qui era, a més a més, el seu entrenador de futbol.

⁷¹ Podem veure el nostre protagonista en la fotografia de l'arxiu fotogràfic de l'Arxiu Històric del Poblenou (AHPN), referència 10867, com a capità de l'equip de futbol juvenil. I com a jugador a les referències «1954-55 Equips_esportius», Eq Futbol _262, 263 i 264, del Fons Fotogràfic de Joan Antoni Espinàs Xivillé (dipositat a l'Arxiu Històric del Poblenou).

⁷² A qui podem veure de jove compartint l'habitació de l'Institut Ramon Albó amb el seu amic Francesc Xavier Prat en la fotografia número 45 del Fons Francesc Xavier Prat (dipositat a l'AHPN).

⁷³ Una exposició sobre aquest tema es va fer el 2008 i podem accedir a diferents històries en un vídeo força interessant del que va ser aquesta Barcelona ja oblidada. Vegeu: <http://www.barraques.cat/swf/>

Toni Fernández Ceballos: que els meus fills i filles no passessin el que jo havia viscut.

El Somorrostro⁷⁴ era un barri de barraques de Barcelona que també es feia servir d'abocador. Les condicions de vida hi eren molt dures i sovint el mar inundava les cases. El Toni hi va néixer i hi va viure amb la mare fins a l'any 1952. La seva mare no el podia mantenir i quan tenia cinc anys el va dur a Wad Ras. El seu pare estava a la Model com a pres polític. El record del seu ingrés al Grup no l'oblidarà mai: ell, enganxat a la faldilla de la mare i uns senyors fent-lo entrar. Les hores següents van ser de plors desconso-lats. S'hi va estar fins a l'any 1965, quan en va fer 18. Els anys següents, fins a arribar a la majoria d'edat als 21, va estar en un centre del carrer Montseny de Barcelona.⁷⁵ La seva mare l'anava a veure quan podia i a les penúries que allà passava s'hi afegien les notícies que ella li anava donant de fora. Un dia li va dir que el pare havia mort a la Model. Una altra notícia impactant va ser quan li va confessar que tenia una germana (l'existència de la qual ell desconeixia) i que estava interna al centre de Nostra Senyora del Coll.⁷⁶ Les visites es van acabar quan la mare va conèixer un senyor de Madrid i se'n va anar a viure amb ell a la capital. Abans que la mare marxés a Madrid, el Toni s'escapava del Centre per anar a veure-la. Al principi encara vivia al Somorrostro, però més tard van desallotjar el barri per una visita del general Franco i els van dur a l'estadi de Montjuïc, que llavors estava abandonat. Per arribar-hi, el Toni agafava el 52 fins a la plaça d'Espanya i després anava a peu fins a dalt. De les coses que va aprendre a «la Prote» recorda l'idioma. A casa seva es parlava en castellà i ell sentia el pare García-Díe que parlava en català i el volia aprendre. Procurava agafar-li el diari que el director els deixava per poder llegir i practicar. Malgrat els esforços d'alguns professionals, en aquella època el centre estava molt deteriorat i les condicions eren penoses. La proximitat a la platja del Bogatell feia que, quan plovia, sortissin moltes rates. Quan duien el menjar des de la cuina pels soterranis fins al menjador amb el muntacàrregues, aquestes

⁷⁴ Per ampliar la informació sobre el Somorrostro, vegeu FABRE, Jaume; HUERTAS, Josep Maria. *Tots els barris de Barcelona*, Vol. 7. Barcelona: Edicions 62, 1976.

⁷⁵ La Casa de Família del carrer Montseny, al barri de Gràcia, es pot veure a les fotografies del Fons Brangulí, Fons ANC1-42/BRANGULÍ (FOTÒGRAFS) ANC, codis de referència: ANC1-42-N-21983, ANC1-42-N-21984, ANC1-42-N-21985, ANC1-42-N-21986 i ANC1-42-N-21987.

⁷⁶ L'Hogar Nuestra Señora del Coll, també de la JPMB, estava situat al carrer Albigesos s/n (Barcelona) i es pot veure com era a les fotografies del Fons Brangulí, Fons ANC1-42/BRANGULÍ (FOTÒGRAFS) ANC, codis de referència: ANC1-42-N-21946 i ANC1-42-N-21947.

queien dins l'olla. La gana superava al fàstic i s'ho menjaven igualment. Un altre record de misèria eren les xinxes dels somiers de ferro dels llits que havien de socarrimar amb un bufador de soldadura.⁷⁷ Ell es guanyava la vida passejant nens i nenes amb poni pel parc de la Ciutadella;⁷⁸ en tot un matí podia arribar a guanyar 25 pessetes. Quan ja tenia 16 anys, i havia conegut l'existència de la seva germana, amb aquests diners anava del Poblenou, caminant per no gastar en metro ni autobús, fins a la Nostra Senyora del Coll i a la cantonada hi havia una pastisseria on se'ls gastava per comprar-li algun pastís. Va haver-hi coses molt bones, entre les quals l'ensenyament rebut. Ell va començar a fer batxillerat, però el va abandonar per aprendre l'ofici de lampista. Una experiència fantàstica va ser la banda, amb cornetes, trompetes i tambors. El Toni era corneta i estudiava solfeig. Amb la banda anaven a tocar fora sovint per a diferents actes: els Tres Tombs, la Cavalcada de Reis, processons de Setmana Santa... i a diferents pobles: Sant Quintí de Mediona, Tortosa, a molts llocs... És un dels millors records que conserva. Per sobre de l'activitat, hi destaca la persona que se n'encarregava: el Sr. Vázquez.⁷⁹ Estava molt bé amb ell. A més feia de professor i el Toni anava a la seva classe. Una persona excel·lent que el va ajudar molt, igual que el Sr. Espinàs.⁸⁰ També va participar en les colònies d'estiu de quinze dies que feien a la Llar Betània de Ribes de Freser.⁸¹ Era un viatge de 120 quilòmetres amb 30 nois dins la caixa d'un camió Ebro. Des d'allà feien excursions al Puigmal i a Núria. Però també hi ha episodis negres que va haver de superar. Especialment dura va ser la relació que va establir amb el cap de requetès que llavors treballava a la Prefectura de Trànsit. Era un home jove que se l'endua a casa a passar algun dia i des-

⁷⁷ Aquesta referència es repeteix en diferents històries de vida. Vegeu més endavant els testimonis de Tomás Peñuela i Ricardo Rivera.

⁷⁸ Aquesta era una de les ocupacions habituals en aquella època dels nens acollits al Grup. També hi ha constància gràfica que a vegades portaven els animals dins del centre i es divertien amb ells. Vegeu a l'arxiu fotogràfic de l'Arxiu Històric del Poblenou (AHPN) les referències 10826, 10829 i 10830.

⁷⁹ De la qual podem veure, amb el Sr. Vázquez de director, diferents imatges a l'arxiu fotogràfic de l'Arxiu Històric del Poblenou (AHPN), referències 10825, 10833, 10834 i 10850; i les referències «Festa Major_1953_106», PM_1952_144 del Fons fotogràfic de Joan Antoni Espinàs Xivillé (dipositat a l'Arxiu Històric del Poblenou).

⁸⁰ Vegeu la nota 11.

⁸¹ El Fons Fotogràfic Francesc Xavier Prat (dipositat a l'Arxiu Històric del Poblenou) conté moltes referències gràfiques d'aquesta casa (que després es va dir Casa Betània i ara és la Llar Betània). La que porta la referència núm. 1 il·lustra el procés de recuperació de la casa. I, a tall d'exemple, les referències 12, 13, 18, 19, 76, 77, 78, 88, 91, 102 i 104 ofereixen imatges de les excursions que es feien. Podem veure mossèn Antoni Oriol a les referències números: 19BIS, 105, 108 i 114.

prés de diferents trobades li va prometre que l'adoptaria. El Toni sospitava que el que realment volia era abusar d'ell. Finalment, un dia de Nadal que representaven els Pastorets, i ell feia de dimoni, el va venir a buscar per endur-se'l a viure amb ell, però es va negar a anar-se'n. Anys més tard se'l va trobar a la plaça del Bonsuccés i, quan el va veure, l'excap de requetès va marxar corrents. En aquella època la línia que havia separat el TTM i «la Prote» era molt fina⁸² i això feia que a Wad Ras hi hagués diferents tipologies de nois. El seu company d'habitació era un nen que havia disparat un tret a un taxista a Esplugues de Llobregat, però, com que era menor, no podia anar a la presó. Estaven barrejats els nens de reforma i els de protecció i per tirar endavant havies de tenir molta voluntat, ja que les circumstàncies ho posaven difícil. L'ambient era hostil i alguns educadors feien servir la violència com a mètode de disciplina. El reglament es llegia en funció de l'adult que l'aplicava i podia passar que per no anar a missa o per contestar malament rebessin una bufetada. Això era difícil de suportar per un jove que ja tenia 17 anys i en alguna ocasió s'hi va tornar, la qual cosa li va suposar que l'enviessin a dormir al soterrani. Si fa una valoració, ell mateix conclou que no es pot queixar, ja que «la Prote» li va donar dues coses: un caràcter i un ofici que l'han ajudat a tirar endavant i guanyar-se la vida. Les experiències dolentes li han servit per quan ha passat una situació familiar difícil; per tenir forces per lluitar i evitar que els seus fills passessin el mateix que ell havia viscut i donar-los una vida millor. Quan el 1968 va arribar a la majoria d'edat, va agafar tots els diners que havia guanyat treballant i amb un bitllet d'anada i tornada d'avió va volar a Madrid. Volia veure la seva mare i allà la va trobar vivint amb un home alcohòlic que la maltractava i amb qui havia tingut més fills. Es va gastar els diners en els nens i només va tornar a Barcelona amb el bitllet d'avió.

2.3.3. *Els testimonis de Tomàs Peñuela i Ricardo Rivera: el sentiment d'orfenesa*

Recollits en un document audiovisual (un enregistrament en vídeo, recollit a la biblioteca del Pavelló de la República)⁸³ trobem una classe/sessió realitzada l'11 de maig del 2012, a la Facultat d'Història de la UB, on es pot veure, en

⁸² Vegeu la nota 60.

⁸³ Vegeu NASH, Mary [et al.] (coord.). *Testimonis del Centre de Protecció de Menors de Wad-Ras... Op. cit.*

un document audiovisual de 85 minuts, el testimoni d'aquestes dues persones, que van acabar vivint la seva infantesa a Wad Ras per la seva condició d'orfes, des de mitjan anys quaranta. Les aportacions més interessants del registre tenen a veure amb la denúncia de pràctiques de maltractament, d'abús envers els nens que hi estaven acollits (minuts 5,05 i ss.; 23,30 i ss.; i 73 i ss.) i la confirmació de la història dels «hermanos», de qui ens han parlat altres testimonis, amb una novetat important: els seus testimonis els fan directament responsables d'aquelles pràctiques. Segons ells, aquests germans no eren religiosos, sinó una mena de cuidadors, però, que portaven sotanes (minuts 22,40 i ss.). Com hem avançat abans en la informació institucional de l'arxiu de la Junta no hem pogut confirmar cap notícia sobre aquest grup.

Ofereixen una visió de la dècada dels quaranta com una etapa de «vexació humana» (minut 10,05 i ss.) i Tomàs Peñuela recorda el que els deia una senyora en entrar al centre (minut 21,00 i ss.), com a salutació de rebuda: «Sou en desgràcia permanent i per aquesta raó s'haurà de treure el fuet, per fer fora el dimoni que viu a les vostres obscures ànimes, amb morbosa satisfacció. S'haurà d'esborrar el passat i des d'avui estareu sotmesos a l'obediència més estricta. Recordeu que heu arribat abandonats de tots i alguns en condicions de malfaents, mendicants i viciosos».

La referència a l'orfenesa i a la manca de família és present durant tot el seu relat. Ricardo recorda els casos de nens abandonats a la porta del centre: Saul, que havia estat abandonat en bolquers a la porta del centre (minuts 11,10 i ss. i 60,00 i ss.). Això mostra que, encara que ja no eren operatius els «torns de recollida de nens»,⁸⁴ en l'imaginari popular aquesta pràctica continuava present.

Entre altres relats de la situació de penúria i misèria, resulta interessant la referència que es fa a la «col·locació agrària» (minuts 72 i ss.)⁸⁵ per la seva crueta.

⁸⁴ El torn «oficial» de Barcelona, que funcionava al carrer Ramelleres, 17, des del 1583 (primer com a Casa de Misericòrdia, i després de Maternitat, expòsits i nens orfes), havia estat tancat a mitjan anys trenta. Per ampliar la informació sobre aquesta pràctica, vegeu SÁNCHEZ-VALVERDE, Carlos. *La Junta Provincial de Protecció a la Infància de Barcelona, 1908-1985: aproximación històrica y guía documental de su archivo*. Barcelona: Universitat de Barcelona [Tesi Doctoral], 2007, pàg. 128 i ss.

⁸⁵ La col·locació agrària (o acolliment) estava regulada des de 1918 i compensava econòmicament (20 pessetes/mes el 1919) les famílies que acollien al camp nens de la Protecció de fins a 16 anys. En la pràctica era una mena de cessió de mà d'obra infantil. Per ampliar sobre aquesta pràctica, vegeu SÁNCHEZ-VALVERDE, Carlos. *Op. cit.*, pàg. 497.

Curiosament, tots dos mantenen encara avui un agraïment, com a bons supervivents, pel que van viure i perquè allí ells van ensenyar a ser homes de profit i a «tenir valors» (minuts 9,10 i ss. i 64,00 i ss.) i sostenen que no tot va ser dolent i que va haver-hi coses bones, sobretot en les relacions entre iguals, basades en la solidaritat. Resulta molt significativa la referència a l'oblit i al perdó (minuts 49 i ss. i 65,00 i ss.), quan manifesten que no volen, ni poden, oblidar, encara que no demanen res més que «que se sàpiguen les coses que hi van passar».

2.3.4. Dues històries de tancament

Les dues històries que corresponen a aquesta etapa deixen entreveure una institució de decadència, en què la dinàmica institucional està governada per grups o «màfies» internes que en controlen la vida. El component de la necessitat d'estar sota la protecció d'un grup de poder (formal: els escollits o endollats; o informal: els mecànics, com després ens dirà el Curro, o altres, com diu en Juan), moltes vegades fruit de l'atzar o la casualitat (com ja sortia reflectit al relat del Francesc Xavier Prat), s'accentua i tot sembla tenir una vida pròpia que la institució no controla. El component asilar, de dipòsit de persones, on es cobreixen les necessitats bàsiques i poc més, és el predominant. Per no funcionar, ni tan sols el laboratori d'observació estava actiu. I una certa dinàmica disciplinària reclusionista, en què la violència física com a mecanisme de control és present, fa l'aparició de manera prou evident.

Una de les curiositats, que introdueix una sensació depressiva, és que tan sols en aquest període hem trobat una persona que ha volgut mantenir l'anonimat, perquè, malgrat que han passat molts anys, encara no ha trobat el moment de poder compartir aquesta part de la seva vida amb la seva família. Nosaltres l'hem anomenat Juan, per respecte.

Juan: una infantesa difícil de recordar!

Fill de l'emigració dels anys seixanta, Juan va arribar a Barcelona des d'un poble de Múrcia (encara que ell havia nascut a Madrid) amb la seva mare, vídua, a principis dels seixanta. Vivien en una pensió en condicions molt dures i, al final, la seva mare, que no podia fer-se'n càrrec, el va portar a la Junta. Mai va perdre el contacte amb la seva mare a qui veia dues vegades a la setmana («si em portava bé, si no, tan sols una»): els dijous eren fixos i els dissabtes, si no estava castigat. Recorda «com et posaves de content

quan t'avisaven, encara que fossis al cinema, que havia arribat la teva visita». La seva mare li portava «tres o quatre entrepans», dos o tres dels quals eren per a ell i la resta per mantenir la seva integritat comprant els favors i la protecció, és a dir, pagant els serveis d'alguns dels «capós» dels grups de nens. Juan va entrar al Grup amb 10 anys el 1965. Ell va viure els darrers moments del Grup al Poblenou, que llavors es deia Institut Ramón Albó (IRA), que va tancar poc després (un parell d'anys) de la seva sortida el 1969. No té un bon record del menjar. De fet, diu: «encara avui avorriixo l'arròs blanc perquè sempre menjàvem arròs blanc amb alguna cosa». Recorda els noms d'alguns dels educadors: «l'Elias, a qui agradava molt la fotografia i ens feia sempre moltes fotos, el Rosés, el García, el Pintado, que tenia un dels dos braços molt petit, el Royo, el Ferrer, de matemàtiques, la senyoreta Pili...». Diu, encara amb una mica de prevenció, que alguns dels educadors «tenien la mà llarga». I que no li agradava el fet d'haver d'estar sempre tancat, per la qual cosa «m'escapolia alguna vegada per veure la meua mare, fins a la pensió del carrer Muntaner i, quan tornava, em castigaven, amb els braços en creu o així, però a mi no em van pegar gaire, perquè em portava bastant bé i estudiava —no hi havia altre remei!—. Però, malgrat que no va rebre gaires cops, va passar-ho molt malament perquè, de viure al poble, tot el dia al carrer, va anar a un lloc tancat. Tot i així, en general, valora bé el temps que va passar a l'Institut, perquè «el dolent és millor oblidar-ho» i sempre era «millor que estar pel carrer fent tombos». Tampoc té el record que li fessin cap tipus de prova o valoració quan va entrar-hi (el Laboratori devia ser cosa del passat). I com a record curiós, ens parla de com, malgrat que li van programar una extirpació d'angines, el dia que li tocava, cap persona el va cridar i encara avui les manté. Va acabar la primària a les escoles del Grup. Després, quan va sortir-ne a 14 anys, va començar a fer d'aprenent. Recorda que el darrer curs comptaven els dies que mancaven, com a «la mili» (que ell no va haver de fer per ser fill de vídua). Ha perdut la relació amb aquells que hi va conèixer en aquells anys (va mantenir algun contacte amb alguns nens fins tres o quatre anys després de sortir «però ja no els ha tornat a veure mai més»). Amb el temps, «ha entès per què va haver d'anar al centre i ha comprès la seva mare, a la qual, mai va retreure que el fiqués allà». Mai ha parlat d'aquest tema amb els seus fills. Deixem el «Juan» amb els seus records i amb la seva memòria i li agraïm que ho hagi compartit amb nosaltres.

La nostra darrera història és la de Francisco Jesús Cruz Criado, que va a viure el tancament de l'Institut Ramón Albó al Poblenou i el seu trasllat a

Mollet del Vallès, on va anar a parar ell mateix. Curro, com li agrada que li diguin, transmet la imatge d'una realitat i una institució sense regles (tret de les de la violència que se succeïa després que et demanessin «posat dret!», generalment amb una bufetada), en què moltes vegades tot és fruit d'una casualitat que no té explicació (per què el seu germà era entre els escollits i ell no?) i d'unes dinàmiques de poders i contrapoders en les quals aprendre a estar protegit per un grup és, segons el que ens diu, un dels seus aprenentatges vitals fonamentals.

Jesús Cruz, *Curro*: «Montañas nevadas, banderas al viento»

Fill d'una família d'origen cordovès (l'avi de la qual havia estat deixat al «torn»), el Curro, juntament amb els altres set germans, passava moltes necessitats. Els pares van parlar amb el Sr. Espinàs i aquest va fer la gestió perquè ell i un dels seus germans anessin a «la Prote». Una de les noies va anar a les Adoratrius. Va néixer el 1960 i amb sis anys va arribar a l'Institut Ramón Albó. Allà el van rebre el Crist gegant que hi havia a l'entrada de la capella i els arcs del pati, el seus dos primers records. En general, els nens entraven amb els pares per la porta principal, però aquells que havien fet algun delictes entraven per una porta de ferro que hi havia al darrere, la mateixa per on entrava cada dia amb un Citroën 2CV el forner. La disciplina sovint s'exercia amb violència i obeïes o podies rebre una bufetada. A aquest clima s'hi afegien les agressions dels nois més grans als petits, amb extorsions i robatoris. El dia a dia estava marcat pels rituals religiosos, amb el rosari i les oracions a tota hora. La resta de l'activitat era estar-se al pati, sense fer res i sense poder entrar a cap dependència. Els petits s'amagaven dels grans als arcs que hi havia, justament on hi havia les deixalles. Aquells hiverns al pati eren durs de passar, ja que sempre anaven amb pantalons curts. Els feien formar a toc de xiulet i cantaven «Montañas nevadas banderas al viento» (l'himne de la Falange). Hi havia moments assenyalats, com quan feies la comunió. Aquell dia et posaven guapo amb roba prestada, només et quedaves el missal i el rosari. Els dies de festa canviaven una mica el menú: l'arròs blanc es tornava groc, però el contingut era el mateix. Les lleties i els cigrons sempre duïen pedres i cuques, i la llet que preniem era en pols, la que enviaven dels Estats Units.⁸⁶ El centre ja tenia televisor,

⁸⁶ A partir de 1955 i fins a 1963 Espanya rebrà dels EUA d'Amèrica, dins d'un pla potenciat pel president Eisenhower, ajuda alimentària en forma de formatge, mantega i llet en pols, que es repartien als «col·legis nacionals» (escoles públiques). Aquesta ajuda va ser possible per l'obertura internacional del

però l'engegaven en molt poques ocasions, una de les quals era quan jugava la selecció espanyola de futbol. Les visites de la família eren molt escasses. El seu primer Nadal allà el recorda amb molta angoixa. Era la nit del 24 de desembre i gairebé tots els nens havien marxat. El Curro i el seu germà s'estaven allà pensant que no marxarien i, finalment, s'hi van presentar la seva mare i el seu oncle per anar a sopar i dormir a casa. Els estius els passaven sencers allà. Les habitacions per dormir estaven distribuïdes per cabines amb més de 40 nois en cadascuna. Els que patien enuresi nocturna dormien junts i a la nit els feien aixecar. Hi havia una llumeta vermella sempre encesa. Aquesta llum hi era per controlar, ja que hi havia nois que s'aixecaven per anar al lavabo i hi havia sospites de relacions entre ells. El vigilant de nit vivia en una habitació amb la dona i un fill petit. Una vegada el vetllador el va castigar i el van tenir tota la nit amb calçotets al pati. El guàrdia del pati el va convidar a un Celtas Cortos.⁸⁷ Ell sempre s'amagava el tabac als mitjons, però com que anava en calçotets no els podia dur. El seu germà, que també s'estava a «la Prote», tenia un any més, era més tranquil i formava part del cercle dels favorits, amb privilegis, com anar de colònies a Ribes de Freser.⁸⁸ Mai va saber per què el seu germà va ser escollit i ell no. Al final, ell també formava part d'un grup els membres del qual es protegien entre ells: els mecànics. També diu que hi havia bandes de nens que s'escapaven a la nit a robar als tallers i fàbriques del Poblenou i que després trafiquejaven amb el fruit dels robatoris. Tot s'hi valia per sobreviure! Gairebé mai sortien al carrer. Només ho feien quan anaven a acompanyar algun capellà o educador a un encàrrec. Era dur quan algun nen marxava i hi havia molta expectativa quan n'hi arribaven d'altres. Alguns se'ls enduia la Guardia Civil. Recorda que hi va haver alguns casos de nens que recollien la seva roba i s'acomiadaven dient que tenien uns pares nous. Eren nens orfes o amb família que no se'n feia càrrec. Anaven a una adopció o acollida que no estava gaire regulada. Ell va viure el canvi a Mollet, on el centre es deia IRAMV (Institut Ramón Albó de Mollet del Vallès), que gestionaven els germans de La Salle. Allí també eren molts nois, però menys: uns 500. Recorda que allí va conèixer Faustino Guerau

règim franquista. L'arribada dels tonells de llet a l'Institut Ramón Albó va ser immortalitzada en un seguit de fotografies que es poden veure a l'arxiu fotogràfic de l'Arxiu Històric del Poblenou (AHPN), referències 10835 i 10836, on es poden veure els nens empenyent cap al magatzem els tonells en un ambient festiu.

⁸⁷ Celtas Cortos era una de les marques de tabac més populars i econòmiques de l'època.

⁸⁸ Vegeu la nota 80.

de Arellano,⁸⁹ que va ser qui va fer el grup d'escoltes. A 14 anys va sortir i es va posar a treballar d'aprenent. Explica amargament que mentre ell i el seu germà van tenir uns estudis i van rebre una formació a «la Prote», la seva germana, que s'estava a les Adoratrius, on li havien promès que estudiaria, servia als seminaristes, feia el dinar i rentava la roba.⁹⁰

Ara que ja han passat cinquanta anys, ha reflexionat sobre la seva estada. Sovint es pregunta què hauria passat sense «la Prote». Amb una família que no se'n podia fer càrrec no hauria pogut sobreviure. Però li va pesar de manera negativa el sistema educatiu i el pes de la religió que hi havia. Calia tenir fortalesa per sortir-ne bé, ja que hi ha va haver gent que va sortir tocada. El Curro considera que cal passar pàgina; no s'ha d'oblidar, però sí perdonar. Cal fer justícia pel que fa als abusos, però no criminalitzar tothom. Quan veu *Oliver Twist* s'hi sent identificat i reflectit. Mira aquest tipus de pel·lícules per explicar als seus fills el que ell va passar, però diu amb pesar que no l'acaben d'entendre.

3. FINAL

La vida d'una institució, però, no es pot mai reduir al que aporten algunes de les persones que la van viure, encara que siguin històries de vida representatives i significatives. Cal complementar-ho amb altres estudis i anàlisis.⁹¹ I de

⁸⁹ Faustino Guerau de Arellano és considerat com un dels referents del procés de configuració de l'Educació Social. Vegeu PLANELLA, Jordi. «La consolidació dels educadors socials, 1969-2009», PLANELLA, Jordi; VILANOÛ, Conrad. (coord). *De la compassió a la ciutadania. Una Història de l'educació social*. Barcelona: UOC, pàg. 265-296, en concret pàg. 283. Una semblança es pot trobar a BASTÚS, Josep Maria. «El Faustino Guerau de Arellano i Tur que yo conoçí», *RES, Revista de Educación Social* [Barcelona], núm. 17 (2013). Al costat de l'Antoni Julià (de qui es poden trobar moltes referències al número 12 de *RES, Revista de Educación Social*, [Barcelona], 2011), va actuar als incís del setanta com un dels referents del Centre de Formació d'Educadors Especialitzats de Barcelona (CFEEB), del qual va arribar a ser coordinador general. Abans havia estat director tècnic de la Ciudad de los Muchachos, d'Alacant, orientador d'estudis de l'Institut Ramon Albó a Mollet del Vallès, centre de la Junta de Protecció de Menors de Barcelona on coincidiria amb Adrià Trescents –vegeu PEREIRA, Jorge. «Adrià Trescents Ribó: educador de calle. Una referencia imprescindible en el camino de la Educación Social», *RES, Revista de Educación Social* [Barcelona], núm. 19 (2014)–, al qual l'uniria per sempre una profunda amistat.

⁹⁰ La situació recorda molt la descrita a la novel·la d'Almudena Grandes sobre el destí, basat en una història real, de les noies filles dels perdedors de la Guerra Civil a inicis dels quaranta, quan aquelles que pensaven que anaven a «aprendre a llegir i escriure» acabaven al servei domèstic de les classes benestants o treballant en condicions de semiesclavitud. Vegeu: GRANDES, Almudena. *Las tres bodas de Manolita*. Barcelona: Tusquets, 2014.

⁹¹ Vegeu a la secció «Assaigs i estudis» d'aquesta mateixa publicació GORDALIZA, Benet; SÁNCHEZ-VALVERDE, Carlos. «El Grup Benèfic Wad Ras: semblança en el centenari de la creació de «la Prote»».

ben segur que encara podrem accedir a noves aportacions que ens aproparan al que va significar aquesta institució i al que milers de nens i nenes hi van viure.

Nosaltres, amb el nostre relat, hem intentat oferir sempre la visibilització d'aquells que ho van viure. Aquest article està dedicat a ells i a tots aquells i aquelles que no han parlat però que hi estan representats i a la seva memòria.

Fig. 1. Nens interns a Wad Ras en els tallers a inicis de la dècada de 1940. Procedència: Fotografia del Fons ANC 1-42 / BRANGULÍ (fotògrafs), Arxiu Nacional de Catalunya - ANC, referència: ANC 1-42-N-22501.

Fig. 2. El Dr. Cairó a la infermeria de Wad Ras a mitjan anys quaranta. Procedència: Fotografia del Fons ANC 1-42 / BRANGULÍ (fotògraf), Arxiu Nacional de Catalunya - ANC, referència: ANC 1-42-N-22065.

Fig. 3. Grup de nens al pati amb l'uniforme, any 1953. Procedència: Fotografia Referència 10832 de l'arxiu fotogràfic de l'Arxiu Històric del Poblenou - AHPN.

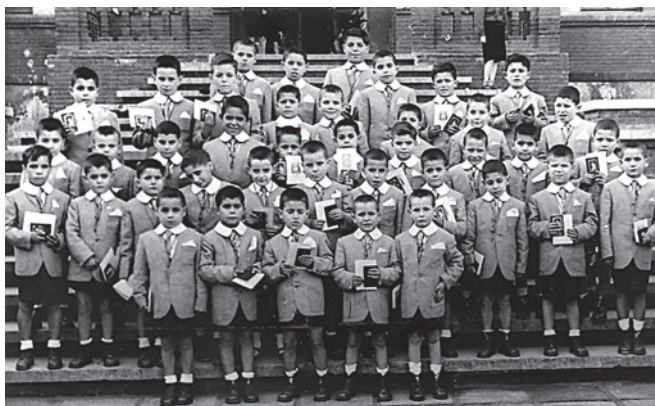

Fig. 4. Grup de nens que feien la Primera Comunió el 1954. Procedència: Fotografia Referència 10842 de l'arxiu fotogràfic de l'Arxiu Històric del Poblenou - AHPN.

Fig. 5. Grup de nens de Wad Ras d'excursió en un camió a mitjan anys cinquanta. Procedència: Fotografia Referència 10845 de l'arxiu fotogràfic de l'Arxiu Històric del Poblenou - AHPN.

Fig. 6. Banda de cornetes i tambors de Wad Ras, dirigida per Vázquez durant la dècada de 1950. Procedència: Fotografia Referència 10825 de l'arxiu fotogràfic de l'Arxiu Històric del Poblenou - AHPN.

Fig. 7. Vista des de l'exterior de Wad Ras - Institut Ramon Albó, a finals dels anys seixanta. Procedència: Fotografia Referència 4549 de l'arxiu fotogràfic de l'Arxiu Històric del Poblenou - AHPN.